

NIEUWSBRIEF 132

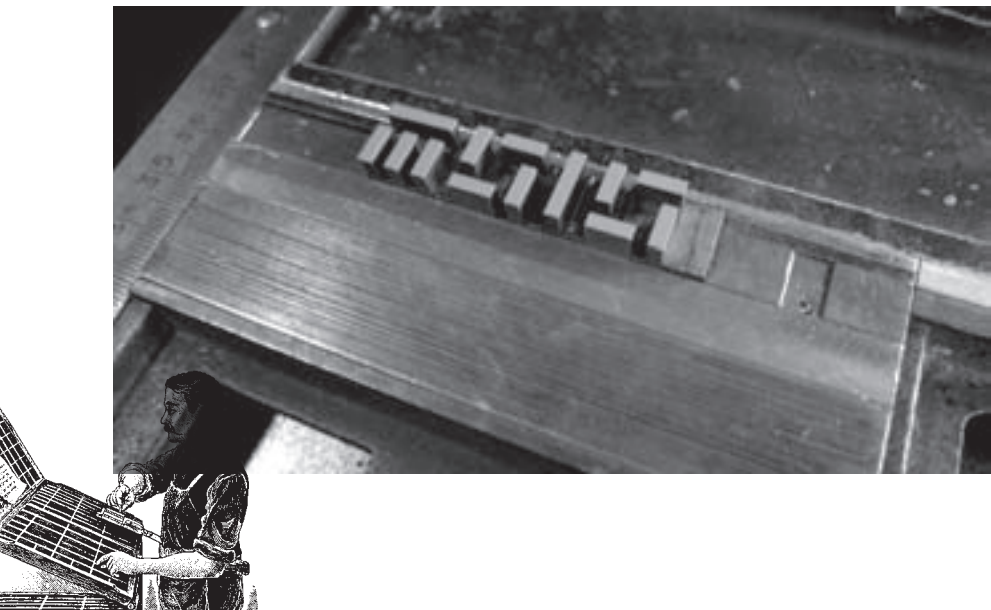
Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, april 2010

Van het bestuur

Bij het omslag

Wie zijn typo-klassieken een beetje kent zal bij het eerste zicht op de omslag van deze nieuwsbrief snel het idee krijgen een dergelijk letterbeeld al eens eerder te hebben gezien. En jawel, kenners onder u hebben ongetwijfeld de link gelegd: dit heeft iets met ‘De Stijl’ van doen.

Ergens in 1917 verscheen het eerste nummer van ‘De Stijl’, de ondertitel op het omslag luidde: ‘maandblad voor de moderne beeldende vakken’. De redacteur was Theo van Doesburg, de medewerkers werden aangekondigd als ‘voorname binnen- en buitenlandse kunstenaars’. Onder hen Piet Mondriaan en Vilmos Huszár. Die laatste, Hongaar van geboorte en woonachtig in Nederland, zal zeer waarschijnlijk het letterbeeld hebben ontworpen dat gedurende de eerste jaargangen de omslag van het maandblad sierde. Het maakte deel uit van een typografisch ornament van zijn hand. Een totaalconcept zou je dat nu kunnen noemen. Op eerdere schilderijen van Huszár zie je het beeld ook terug. Het is zeker niet het werk van een typograaf, eerder een vorm die kunstenaars construeren met de letter als uitgangspunt. Bijgevolg leidde dat destijds vaak tot grote ergernis en gruwel bij de eerbare typografische beroepsgroep. De eerste vormen van anti-klassieke typografie deden

hun intrede. In het boek *Mondriaan, de Stijl en de Nieuwe Typografie* (De Buitenkant/Museum van het Boek, 1994) kunt u er alles over lezen.

Ik heb het letterbeeld van Huszár als uitgangspunt gebruikt voor het Drukwerk In De Marge beeldmerk. Zie het als een eerbetoon. De D was er al, de I en de M heb ik er met alle respect voor de oorspronkelijke bedenkers, zelf ‘bij gedacht’. Dat gaat ook op voor het getal 132, dat nu bestaat uit respectievelijk één, drie en twee streepjes. Wat een meevaller, mocht dat bij een eerste zicht niet duidelijk zijn. En dan nog een lijntje en twee kleurtjes er bij, 750 keer door de pers gedraaid. Ziedaar, de omslag voor uw nieuwsbrief!

Dick Wessels

Financieel overzicht 2009

<i>Inkomsten</i>		<i>Uitgaven</i>	
Saldo Postbank 01.01.08	€ 22.358,00	Nieuwsbrieven	€ 5.177,17
Ontvangen contributies	16.586,50	Portokosten	2.674,24
Verkoop ‘Toekomst’	125,00	Diverse algemene kosten	138,71
Verkoop diversen	250,00	Jaarbijdrage KvK	26,14
Tafelverhuur BKB	2.730,00	Bankkosten	193,11
Ontvangen rente	157,07	Abonnement Postbus	125,00
Aflossing Minotaurus *	1.050,00	Administratiekosten	302,50
		Beurskosten Paradiso 2007	25,00
		Catalogus Mooi Marginaal 3	1.000,00
		Afrekening BKB 2008**	4.017,73
		Beurskosten BKB 2009	1.075,00
		Kopperprent 2009	150,00
		Website	30,00
		Puettmann-prijs	100,00
		Saldo Postbank 31-12-09	28.221,97
	€ 43.256,57		€ 43.256,57

* Laatste aflossing Lening Minotaurus

** Dit betreft een afrekening van de Boekkunstbeurskosten met de Stichting Handboekbinden.

Begroting 2010

<i>Inkomsten</i>		<i>Uitgaven</i>	
Contributies	€ 15.000,00	Nieuwsbrieven	€ 5.500,00
Rente	200,00	Portokosten	3.000,00
Beursbijdrage exposanten	2.500,00	Diverse algemene kosten	200,00
		Jaarbijdrage KvK	27,00
		Bankkosten	200,00
		Postbus Amsterdam	125,00
		Administratiekosten	200,00
		Afrekening BKB 2009	4.000,00
		Beurskosten Paradiso	40,00
		Beurskosten BKB 2010	2.500,00
		Website	125,00
		Puettmann-prijs	100,00
		Uitgave LJC-prijs*	1.000,00
		Koppermaandag	150,00
		Bijdrage Tiele-stichting	300,00
		Saldo	233,00
	€ 17.700,00		€ 17.700,00

*Laurens Janszoon Costerprijs 2009

Op 1 januari 2010 waren er 553 contribuanten ingeschreven.

Frans den Breejen, penningmeester

Rectificatie

In de vorige nieuwsbrief werd in het artikel over de resultaten van de inventarisatie gesteld dat er drie inventarisaties zijn gehouden. Dat klopt natuurlijk niet. Er waren er vier: 1997 (verslag in *Tot de laatste bout*, 1998), 1999 (verslag in *Tot de laatste bout*, 2000), 2002 (verslag in *De toekomst van ons grafisch verleden*, 2004) en 2008 (voorlopig verslag in de vorige nieuwsbrief).

Met excuses voor deze onnauwkeurigheid.

Redactie

Rondom Mooi Marginaal in Groningen

Met een mooie, informatieve toespraak kon Dick Jalink in de Universiteitsbibliotheek van Groningen het feestelijke begin markeren van de tentoonstellingsreeks *Rondom Mooi Marginaal in Groningen*. En voordat de aanwezigen zich repton naar de uitstalling van marginaal drukwerk uit eigen collectie (van vooral noordelijke drukkers) werden ze muzikaal gefêteerd door het Ampzing Genootschap, dat spontaan en belangeloos medewerking verleende. En daarna, ja, handjes op de rug, kon het drukwerk in de vitrines worden bewonderd. De verrassing voor alle aanwezigen was wel dat in een belendend zaaltje een mooie collectie marginaal drukwerk op tafels lag en... in de hand genomen en bekeken mocht worden. Zo kan het ook.

De reizende tentoonstelling deed dus Groningen aan. En bijna was er iets vreselijk mis gegaan. Een felle brand in de binnenstad van Groningen veroorzaakte rook- en waterschade bij de aangrenzende boekhandel Godert Walter. Daar zou de tentoonstelling plaats vinden, daar stond de collectie nog ingepakt in dozen in een gang... Klaar om uitgestald te worden. Maar het liep voor die drukwerken goed af. En binnen een dag was vervangende tentoonstellingsruimte gevonden bij Antiquariaat Berger en De Vries. De organisatoren konden opgelucht ademhalen.

Iedereen die elders de tentoonstelling *Mooi Marginaal* zag kent de kwaliteit ervan en weet wat er te genieten valt. Wat de tentoonstelling in Groningen extra interessant maakte waren de aanvullende tentoonstellingen in de UB, drukwerk van cursisten en oud-cursisten in het Grafisch Centrum Groningen en kunstenaarsboeken bij enkele galerieën in de Stad en het Centrum Beeldende Kunst Groningen. Het eerder genoemde Antiquariaat Berger en De Vries droeg, naast de hoofdentoonstelling, bij met de verkoop van marginaal drukwerk en typografieboeken.

De organisatoren, Hans Horn en ondergetekende, waren verrast door het spontane aanhaken van derden bij *Mooi Marginaal*. Een volgende editie zal

zeker weer in Groningen te zien zijn en zeker weer in een ruimer kader geplaatst. Het Groninger Museum zal dan ook een bijdrage leveren. De plannen zijn al in de maak.

Elze ter Harkel

Boekenlust

Wat maakt een boek tot een bibliofiele uitgave? Dat gebeurt wanneer er maar één of enkele exemplaren van bestaan. Zodat je het gevoel hebt iets zeldzaams in handen te houden. Dat het boek vraagt om bekeken en gelezen te worden, los van de inhoud. Dat het gaat tintelen bij het type letter, dat je een beetje opgewonden raakt van de papiersoort, hoe dat er uitziet, hoe dat aanvoelt, hoe licht of zwaar dat is. Dat je kunt zien hoe het loden of houten zetsel zich in het papier heeft gedrukt, hoe nauwgezet of slordig er 'geregisterd' is. Of dat bij het openslaan van een boek de schutbladen ons meteen in verrukking brengen. Of dat het formaat aangenaam oogt en dat de band, de rug, ons blijft toelachen als we het tussen de arrogante burens in de boekenkast schuiven. Dat formaat, bladspiegel, lettertype, omslagontwerp en papier elkaar verliefd aankijken en het liefst een reidans willen uitvoeren. Dat alles in evenwicht is en iets van de inhoud prijsgeeft. Een bibliofiele uitgave is geen boek, maar kunst - een hoogstandje van grafiek. Zij wekt onze boekenlust. Daarom dragen bibliofiele uitgaven ook geen gemakkelijke foto of kunstreproductie op de omslag om ons te verleiden, maar letters en kleur. En alles handwerk. Het bindwerk is minstens zo belangrijk. Draden of touwtjes houden de pagina's bij elkaar. Er is gebonden, er is ingenaaid. Zulke draadjes zien we bijvoorbeeld als we 'Nachtdichten' van Hans van den Waardenburg openslaan. Dat zijn gedichten over muziek, over de Nocturnes van John Field. Achter de teksten is een transparantblauw cijfer gedrukt, want Nocturnes gaan over de nacht. In datzelfde nachtblauw (ochtendblauw, staat er in het colofon) is de omslag gegoten. Zo'n boekje moeten we met een lampje bekijken, het liefst bij maanlicht.

Bibliofiel papier heeft namen die tot de verbeelding spreken. Zo is de omslag van 'blauw Magnani Firenze' en is het prachtig geïllustreerde boek 'Knappe Vissen' van Pieter C. Lont op Tintoretto 140 grams gedrukt en de gedichten van Arie van den Berg op Murillo 350 grams. De letters komen niet zelden uit oude en aristocratische families. Perpetua doet mee, Bembo is alom aanwezig, Pascal en Arabella laten zich genotvol van alle kanten bekijken en zelfs de oude, chique Janson doet nog kras van zich spreken.

Je kunt ook aan letterallergie lijden. Er zijn mensen die misselijk worden bij het aanschouwen van een Helvetica en zich liever baden in een Romeinse letter met de mooiste, stevigste en elegantste klassieke schreef.

De fragmentarische letters uit de computer zijn daarbij vergeleken aanstellers,

imitators, karakterloze slapjanussen, hoogstens functioneel, maar zonder geschiedenis. Zoals, vergeleken met de met liefde vervaardigde bibliothele uitgaven, de massaproducten in de boekhandel met vissenogen glazig naar ons kijken; passief en vruchteloos liggen te wachten op massa's kopers. De bibliothele mijdt zulke winst, die kijkt op Rondom Mooi Marginaal naar een echt boek.

Eric Bos

Dit artikel van Eric Bos stond op 12 februari 2010 in het Dagblad van het Noorden.

Honderd jaar 'private press' in Nederland

Nieuw project van de Koninklijke Bibliotheek en Museum Meermanno

In 2010 is het honderd jaar geleden dat de eerste Nederlandse private press werd opgericht. Definities van de 'private press' zijn er in soorten en maten en het enige wat ze bijna alle gemeen hebben is: de zorg voor goed verzorgd drukwerk in combinatie met ondergeschikte commerciële motieven. Een eigen drukpers is bijvoorbeeld niet volgens iedere definitie een noodzaak en zo komen we uit bij 1910, het jaar van oprichting van De Zilverdistel.

De drukkers in de marge hebben illustere voorgangers, onder wie J.F. van Royen en S.H. de Roos in Nederland en William Morris of Cobden Sanderson in Engeland. Er zijn er ook die zich wellicht willen spiegelen aan Giovanni Mardersteig of aan Bruce Rogers, terwijl er, aan de andere kant van het spectrum, drukkers zijn die zulke vergelijkingen wensen te ontlopen en zich liever meten met activistische makers van stencils of muurkranten. Drukwerk in de marge klinkt – in de grond – meer bescheiden dan 'private press', en het 'klooien met letters' lijkt te getuigen van andere drijfveren dan het streven naar het 'ideale boek'. Maar er zijn wel degelijk verbanden tussen deze groepen drukkers. Als de 'pers' een naam heeft en een eigen vignet is de aansluiting bij de 'private press'-traditie in wezen al een feit.

De Koninklijke Bibliotheek en Museum Meermanno hebben de gelegenheid aangegrepen om in november 2010 een tentoonstelling te organiseren over honderd jaar 'private press' in Nederland.

Honderd jaar? Met die vraag begint het al. Want als we dat willen herdenken, wat herdenken we dan precies? Het ontstaan van deze eerste Nederlandse 'private press', De Zilverdistel, is in nevelen gehuld door gebrek aan archivalia, bewuste mythevorming én conflicterende herinneringen. Alles aan de oprichting is betwist-

baar: het jaar van oprichting kan 1909 of 1910 zijn geweest, het aantal betrokkenen vanaf dag één werd op twee en dan weer op drie gehouden, de exacte data waarop de oprichters kennis met elkaar maakten is onbekend en de oorsprong van de naam is duister. Hoe maakten de oprichters, J. Greshoff, J.C. Bloem en P.N. van Eyck, kennis met elkaar? In het vermakelijke anekdotenboek van Jeroen Brouwers, *Zachtjes knetteren de letteren* uit 1975 heeft de indolente dichter en bibliofiel J.C. Bloem een heel eigen hoofdstuk toebedeeld gekregen. De energieke en rusteloze dichter-diplomaat Jan Greshoff is goed voor twee anekdoten, maar gaf in zijn herinneringen stof voor vele anderen. De derde oprichter, de serieuze, streberige dichter-professor P.N. van Eyck komt in het hele boek niet één keer voor. Geen tijd voor grapjes kennelijk, maar wel om De Zilverdistel heel snel naar zich toe te trekken. Dat was op zich niet zo moeilijk, omdat hij toch al verantwoordelijk was voor het meeste werk. Bloem zag de boeken vanzelf wel komen en Greshoff ging al gauw weer iets anders doen. Later zouden Bloem en Greshoff herinneringen ophalen aan het ontstaan van de Pers, waarbij het eten van Gelderse worsten op Sinterklaasavond bijdroeg tot de mythevorming, maar niet tot heldere eenduidigheid. Bloem dacht dat hij de anderen in 1909 leerde kennen, Greshoff hield het wat Bloem betreft op 1910, maar in elk geval wist Greshoff zeker dat hij en Bloem het eerste bezoek aan drukkerij Enschedé hadden gebracht waar in december 1910 het eerste boek met gedichten van Van Eyck zou geproduceerd worden: *Worstelingen*. Voordat deze dichtbundel verscheen maakte Greshoff heel verwarrende reclame voor de uitgeverij, waardoor het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* veronderstelde dat het om een Goudse uitgeverij ging, wat onjuist was, en dat het initiatief ervoor lag bij Greshoff, Bloem en Jules Schürmann.

Schürmann? Hij werkte voor de Nederlandse opera, had zang gestudeerd in Parijs, werd later publicist en toonde belangstelling voor de aangekondigde uitgave van de gedichten van Baudelaire. Misverstanden en mystificaties alom. En dan zijn we pas bij het begin van de eerste Nederlandse 'private press'.

Er zouden er velen volgen. De Kunera Pers uiteraard – de pers van Van Royen zal ter gelegenheid van de tentoonstelling opnieuw in het koetshuis van Museum Meermanno worden opgesteld, – maar bijvoorbeeld ook De Heuvelpers en de Marnix Pers. In en na de Tweede Wereldoorlog zouden vele andere 'private presses' ontstaan, al zouden de meeste drukkers na de oorlog zich niet meer zo noemen. Deze 'beweging' groeide uit tot Stichting Drukwerk in de Marge, met enkele honderden leden. De teller van het aantal 'private presses' in Nederland staat al met al op meer dan 380.

Er zijn eerder tentoonstellingen geweest over de 'private press', meestal over één pers in het bijzonder. Vijfentwintig jaar geleden was er een overzichtstentoonstelling van margedrukkers en in het verleden zijn er ook tentoonstellingen gehouden over buitenlandse 'private presses', vooral die uit Engeland en Duitsland. Het is nu tijd om de Nederlandse 'private press' van de afgelopen honderd jaar eens nader te

beschouwen in één overzicht, want, hoewel er veel deelstudies zijn verschenen, is er geen overzichtswerk en bleven veel vragen nog onbeantwoord. Waarom werd in Nederland de eerste 'private press' zo laat opgericht? Wat dreef de oprichters van de 'private presses' en waardoor werd een 'private press' gekenmerkt in de verschillende fasen van de ontwikkeling? Hoe karakteriseerde de 'private press'-beweging zichzelf? Welke rol speelde de 'private press' in het debat over het goed verzorgde boek en wat werd daarmee de plaats van de 'private press' in het gehele spectrum van de Nederlandse typografie? Hoe is de 'private press'-beweging veranderd en verschilde de Nederlandse ontwikkeling van die in het buitenland? De financiële basis van de Nederlandse 'private press' en de verhouding van de 'private press' tot bibliofilie aan de ene kant en tot de kleine uitgevers aan de andere kant zijn niet eerder coherent in kaart gebracht.

Met de tentoonstelling eind dit jaar zal voor het eerst de samenhang geschetst worden, waarbij de 'private press'-beweging in Nederland als één geheel wordt beschouwd. Het gaat erom de praktijk én de theorie van de 'private press'-beweging in al zijn diversiteit te tonen. Daarbij gaat het niet om het mooie boek per sé, maar om het 'ideale boek'. Wat zijn die idealen, waaruit zijn ze ontstaan en zijn ze verwezenlijkt?

De tentoonstelling zal worden aangevuld met een speciale website over de persen uit het verleden. Ter gelegenheid van de tentoonstelling zal echter ook een boek verschijnen, in samenwerking met wetenschappers van de Universiteit van Amsterdam, het Letterkundig Museum en andere instellingen. Van het boek, dat verschijnt bij uitgeverij Vantilt en zal worden vormgegeven door Huug Schipper, zal ik samen met Clemens de Wolf, de redactie voeren. Tot onze medewerkers rekenen wij Lisa Kuitert, Sjoerd van Faassen, Salma Chen, Marieke van Delft en anderen. Er zal een aparte Engelse editie verschijnen, zodat de Nederlandse typografie, zoals vertegenwoordigd door de 'private presses', in bredere kring bekendheid gegeven kan worden. De Engelse versie zal in februari 2011 tijdens het prestigieuze CODEX-symposium in Californië gepresenteerd worden. Tijdens de tentoonstelling zullen vele evenementen aspecten van de 'private press' nader belichten voor een steeds wisselend publiek. Suggesties voor mogelijke evenementen zijn zeer welkom.

De redactie heeft de auteurs met opzet geen definitie van een 'private press' gegeven, uit nieuwsgierigheid naar hun uitwaaierende gedachten. Het gaat tenslotte om de 'private press'-beweging in verband van het bibliofile boek, het publieksboek, het best verzorgde boek, kortom de hele boekenwereld. En daar is nog veel te ontdekken, niet alleen over het begin van de eerste Nederlandse 'private press', die met de komst van Van Royen over een eigen drukpers zou gaan beschikken, maar ook over andere persen. Over Van Royen zijn overigens evenmin veel anekdotes.

Wel beschikken we over een schat aan archiefstukken over uiteenlopende onderwerpen: van lekkende dakgoten tot niet groetende personeelsleden, van financiële familieverwikkelingen tot pogingen om kunstenaars aan een traktement te helpen. Maar lang niet alles staat op papier en bij zo'n voorname man als Van Royen dachten anderen er niet altijd aan om de lichtere aspecten op te schrijven. Van Royen hield geen dagboek bij, helaas. Ik houd me aanbevolen voor uw verhalen.

Dit project ontstaat niet alleen als een samenwerking van Museum Meermanno met de Koninklijke Bibliotheek; ondanks het financiële tumult van de afgelopen tijd zijn we er in geslaagd subsidie voor dit project te ontvangen van verschillende organisaties. Maar we zijn er nog niet: wie het project financieel wil steunen, nodig ik van harte uit contact met mij op te nemen.

De tentoonstelling opent medio november van dit jaar en geeft een overzicht van het ontstaan van de 'private press' in de ons omringende landen, het begin in Nederland, de persen en de bibliotheek boeken uit het interbellum, de clandestiene 'private press'-beweging in de Tweede Wereldoorlog, de individuele persen vanaf de jaren vijftig en de verenigde drukkers in de marge vanaf de jaren zeventig. We eindigen in het heden met een overzicht van Mooi Marginaal, waarvan de nieuwste editie als geheel in de tentoonstelling wordt opgenomen. Sommige boeken zullen daarbij achter glas liggen, in vitrines, anderen zullen virtueel doorbladerbaar zijn of uitvergroet worden op de wanden, maar de kern van de tentoonstelling is de mogelijkheid om de boeken daadwerkelijk in handen te nemen, door te bladeren, te voelen en te ruiken, met of zonder handschoentjes, teneinde de aibaarheidsfactor van het 'private press'-boek maximaal tot zijn recht te laten komen.

Paul van Capelleveen (paul.vancapelleveen@kb.nl)

Verkrijgbaarheid van VCA

Als milieuvriendelijk, niet brandgevaarlijk en niet toxisch schoonmaakmiddel voor persen en drukvormen is in margekringen in maart 1996 VCA geïntroduceerd.¹ In een aantal bijeenkomsten konden margedrukkers toen kennismaken met dit schoonmaakmiddel en kregen daarbij een beginnerspakket uitgereikt. In de eerste 'Tot de laatste bout' was een 'Handleiding VCA' opgenomen, omdat het nieuwe schoonmaakmiddel een andere benadering vereiste.² Na de introductie van VCA vond het middel zijn weg binnen de stichting en daarbuiten, zoals bij de grafische werkplaatsen.³ Recent bleken problemen rond de verkrijgbaarheid van VCA. In overleg met de vertegenwoordiging van DC DruckChemie⁴ (in Helmond) en een distributeur, Polymeetaal⁵ (in Leiden) is voor levering nu een oplossing voor margedrukkers en grafische werkplaatsen gezocht en gevonden.

20 liter

Mijn vca was op en zoals gebruikelijk belde ik de leverancier om een can van vijf liter te bestellen. ‘Die hoeveelheid leveren we niet meer’, was de reactie, want het middel had zo’n lage omloopsnelheid dat de opslagkosten te hoog werden. Vanaf 20 liter was men bereid bestellingen aan te nemen. Ik had al eerder over leveringsproblemen gehoord, maar tot nu toe daar geen last van gehad. Mijn ‘doorloop-snelheid’ is gemiddeld vijf liter per jaar en ik zat niet op grotere hoeveelheden te wachten. Ik belde een aantal collega’s en we kochten gezamenlijk twintig liter en verdeelden het onder elkaar. Het leek me geen toekomstvaste oplossing. Gezamenlijke inkoop vereist dat je allen op dat moment aan vca toe bent en de logistiek stelt in dat geval ook zijn eisen, want de leverancier gebruikt één afleveradres. Het zat me niet lekker en ik ging op zoek naar andere leveringsmogelijkheden. Ik vond een leverancier die naar zeggen vca gewoon op voorraad had en al jaren aan grafische werkplaatsen leverde. Vijf liter was geen probleem en een week later werd een can afgeleverd. Op het etiket stond vca en tevreden maakte ik de can open om het te gebruiken. De vluchtige middelen vlogen me in neus en oren. Het stonk als een olieraffinaderij en voor mij waren de rapen gaar. De distributeur wist van niets en verwees me naar de leverancier, DC DruckChemie in Helmond. Ik schreef dat bedrijf aan en legde e.e.a. uit. Zij reageerden prompt en bevestigden dat het betreffende middel *Vegetal AIII* was, een schoonmaakmiddel op basis van aardolie, maar zónder aromaten en wel een toevoeging van enkele plantaardige hulpstoffen. Ik vroeg en kreeg het veiligheidsblad en daar stond prominent het Xn-symbool op dat staat voor ‘gezondheidsschadelijk’. In een gezamenlijk contact met leverancier en distributeur werden de misverstanden opgelost. Sterker nog, DC DruckChemie kon wel degelijk echte vca leveren – productnaam *Geo Wash K* – en men stuurde mij een monster. Dat voldeed uitstekend en de distributeur was bereid om *Geo Wash K* in bulk in te slaan en te bottelen voor margedrukkers, grafische werkplaatsen en andere geïnteresseerden. Kortom: vca is voor iedereen weer eenvoudig beschikbaar.

Geo Wash K

Volgens het veiligheidsinformatieblad zijn er bij doelgericht gebruik van dit middel geen gevaren te verwachten. Als chemische samenstelling wordt gegeven: ‘complex mengsel van plantaardige-oliederivaten, emulgatoren en corrosie-inhibitoren’. Zolang je het middel niet drinkt (‘na inslikken bij aanhoudende misselijkheid arts bezoeken’) en je oogcontact vermijdt (‘goed met water uitspoelen, indien nodig een arts consulteren’) is er niets aan de hand. Bij gebruik wel handschoenen dragen (van nitrilrubber, om eventuele allergische reacties te vermijden) en tijdens het

Geo Wash K: over vlampunt, dampspanning, kookpunt en MAC-waarde

VCA staat voor 'Vegetable Cleaning Agent'. *Geo Wash K* bestaat voor meer dan 95% uit een hoogkokende plantaardige olie en voor de rest uit een anti-oxidant en een emulgator. Het *vlampunt* van een brandbare vloeistof is de laagste temperatuur waarbij een vonk de boven die vloeistof ontstane damp kan doen branden. Het vlampunt zegt dus iets over de brandgevaarlijkheid. Schoonmaakmiddelen met een vlampunt > 100° C worden beschouwd als niet-vluchtige stoffen (vlampunt *Geo Wash K*: 145° C). Dit hoge vlampunt houdt in dat *GeoWash K* niet brandgevaarlijk is, ook omdat het *kookpunt* zo hoog is: een hoog kookpunt impliceert een hoog vlampunt, een laag vlampunt (licht ontvlambaar!), een laag kookpunt. Het vlampunt is ook in hoge mate afhankelijk van de *dampspanning* van het wasmiddel: hoe hoger het vlampunt, hoe lager de dampspanning en hoe minder ontvlambaar dus.

De dampspanning is een maatstaf voor de vluchtigheid. Het is een waarde (in mbar - of in Pascal-, net zoals de luchtdruk) die iets zegt over de *druk*, in dit geval boven een vloeistofoppervlak. Hoe lager de dampspanning, hoe minder snel de vloeistof verdampt. Dat is wat abstract, maar de volgende cijfers spreken voor zich: een wasmiddel met een vlampunt van 20° C verdampt ongeveer *250 maal sneller* dan een middel met een vlampunt van 100° C. *Geo Wash K* heeft als dampspanning 0,01 kPa en verdampt vrijwel niet. Je zult het in jouw drukkerij dus niet ruiken. De gevaren voor het milieu zijn nihil.

Maar het gaat niet alleen om brandveiligheid, ook de gezondheid spreekt mee (*toxiciteit*). In de industrie heeft men voor de risico's van stoffen de *MAC-waarde* geïntroduceerd. Dat is een blootstellingswaarde: de *Maximum Aanvaardbare Concentratie* van damp. *Hoe lager deze waarde, hoe minder gevaarlijk het product, hoe hoger de waarde, hoe schadelijker het product.* Ter vergelijking: de MAC-waarde van de traditionele aromaathoudende wasmiddelen (zoals terpentijn, petroleum, e.d.) staat op 100, *Geo Wash K* heeft een MAC-waarde van 0!

werken met VCA niet eten, drinken of roken. De dampspanning is uitermate laag (0,01 kPa), het vlampunt is 145° C, het kookpunt > 280° C en de zelfontbrandings-temperatuur > 200° C. Het middel vereist geen speciale maatregelen voor opslag.

Kosten

VCA is duurder in aanschaf dan de traditionele middelen, maar zuiniger in gebruik. Dat is natuurlijk ook afhankelijk van hoe je er mee omgaat, maar in feite heb je hoogstens een kwart van de hoeveelheid nodig die je bij traditionele middelen gebruikt. Dat hogere verbruik van die laatste middelen is vooral verlies door verdamping.

Polymetaal in Leiden gaat *GeoWash K* leveren in hoeveelheden van 1, 5 en 10 liter. Onderstaande prijzen (april 2010) zijn exclusief BTW (19%) en gelden vanaf de fabriek in Leiden en zijn als volgt:

1 liter € 6,53 (geen statiegeld)

5 liter, in jerrycan: € 29,65 (geen statiegeld)

10 liter, in jerrycan: 59,00 (inclusief € 9,00 statiegeld)

Bij bestellingen beneden de € 100 worden 'kleine orderkosten' gerekend van € 5. Voor verzendkosten gelden de prijzen van pakketpost (€ 6,75 voor een pakket lichter dan 10 kg en € 12,95 voor pakketten van 10–30 kg).

Handleiding vca

In de beginperiode werden uit voorzorg en onbekendheid na reiniging met vca, water- en zeepwassing dringend geadviseerd. Ik heb ervaren dat die water- en zeepwassing *in de hoogdruk* niet altijd noodzakelijk zijn (zie voor die wassing ook de eerder verschenen handleidingen). Vooral het 'schoondrukken' met proefvellen van de vorm, maakt bij het reinigen van de drukvorm de water- en zeepwassing overbodig. Ook bij de rollen laat ik die wassing tegenwoordig achterwege. Uitgangspunten:

Rollen (rubber en metaal): sprenkel na het drukken wat vca op de rollen en laat het middel inwerken op de inkt terwijl de rollen draaien. Veeg daarna met een poetslap de rollen schoon. Herhaal het schoonwrijven voor zover nodig met een poetslap waar je wat vca op gesprenkeld hebt (je zult merken dat je veel minder vloeistof nodig hebt dan bij de traditionele middelen). Bij kleurwisseling de procedure een keer extra herhalen (van zwart naar geel is dan probleemloos!). Naar keuze vervolgen met waterwassing – met een zeepwater bevochtigde doek en/of alleen water – en/of als laatste handeling, schoonwrijven met een schone, droge poetslap.

drukvorm (metaal): eerst schoon drukken met een aantal proefvellen. Doe vervolgens enkele druppels vca op een poetslap, verwrijf die druppels in de doek en maak met die plek de letters zacht wrijvend schoon. Naar keuze vervolgen met waterwassing (water en zeep gevolgd door water) en/of als laatste handeling schoonwrijven met een schone, droge poetslap.

drukvorm (hout): druk de vorm zo schoon mogelijk en/of wrijf hem met een poetslap schoon met een droge poetslap. Druppel indien nodig, minimaal vca

op een doek (wrijf dat in de doek) en veeg de vorm daarmee verder schoon. Als je vca bij houten vormen gebruikt, was de vorm daarna *altijd* met een bevochtigde poetslap (van zeepwater) en vervolgens met een doek die alleen met een weinig met schoon water bevochtigd is, om de zeepresten te verwijderen. Vervolgens nawrijven met een droge doek. vca is namelijk van invloed op de houtcellen. Als je restanten op de vorm laat zitten, dan dringt de vca in de houtcellen. Op den duur gaan de houtcellen zwellen en maken dan de vorm onbruikbaar. De water- en zeepwassing voorkomen dat.

drukvorm (polymeer): polymeer verdraagt vca, maar water tast polymeer aan (bij de productie van polymeer clichés wordt de vorm uitgespoeld (geëts) met water). Het beste kun je polymeervormen na het drukken zo schoon mogelijk drukken. Verdere procedure als bij de metalen drukvormen, maar zonder waterwassing.

Behandel de poetslappen wel altijd als chemisch afval, vooral ook vanwege de inkt. Je kunt wellicht afspraken maken met een drukker bij jou in de buurt, bij wie je vuile lappen tegen schoon kunt inleveren, door te participeren in zijn poetsdoekenabonnement. Het voordeel is dat de doeken dan in een gesloten, gecontroleerd afvoer- en reinigingssysteem zitten.

Tot slot

Op termijn zullen bij Polymetaal mogelijk ook andere merken verkrijgbaar zijn, zoals *Star Wash Bio* en wellicht nog andere merken, waar echter andere prijzen voor kunnen gelden. Bij bestelling kun je daar naar vragen.

Van deze ervaring heb ik geleerd dat het verstandig is om altijd het veiligheidsinformatieblad en productinformatie te vragen bij een nieuwe bestelling. Je bent dan zeker over wat je geleverd krijgt. Elke leverancier van een chemisch product is wettelijk verplicht een veiligheidsinformatieblad bij het product te leveren. In de praktijk komt het er zelden van – behalve bij geneesmiddelen – maar als je er om vraagt, dan wordt het opgestuurd.

Gerard Post van der Molen

- 1 Gerard Post van der Molen, 'Wat milieu? Een voortreffelijk milieu...', *Nieuwsbrief* nr. 77 (1996), p. 4–8.
- 2 Gerard Post van der Molen, *Tot de laatste bout. Pleidooi voor behoud van typografisch cultureel erfgoed door margedrukkers*, Leiden, Contactgroep Techniek, Stichting Drukwerk in de Marge 1998, p. 53–57.
- 3 Gerard Post van der Molen, 'Toepassing van vca voor boekdruk' in: *vca voor kunstenaars, Milieuvriendelijk en veilig reinigingsmiddel*, Amsterdam, Stichting Kunstenaarsmateriaal 1996, p. 14–17.
- 4 www.drukchemie.com
- 5 Polymetaal, *etspersen, lithopersen en grafische materialen*, Evertsenstaat 69C, 2315 SK Leiden, tel. 071–5222681, fax 071–5214244, info@polymetaal.nl, www.polymetaal.nl

Oproepen en mededelingen

Een inspirerende plek voor ambacht en kunst

Met de komst van galerie & grafisch atelier Sopit wordt Castricum een bijzondere plek rijker waar ambacht en kunst samenkomen. Het openen van een grafische werkplaats en tentoonstellingsruimte was een langgekoesterde wens van grafisch ontwerper Harm Noordhoorn. In de Anna Paulownastraat, waar voorheen drukkerij Tipos gevestigd was, ontwikkelt hij nu, samen met zijn vriendin Betty Swinkels, diverse activiteiten op het gebied van grafische kunst.

Tot ruim twee jaar geleden vormde drukkerij Tipos van Harm Noordhoorn, Flip en Marjon van Aalzum een trouw creatief beeld in de Anna Paulownastraat. In 1986 hadden zij het pakket handelsdrukwerk met inventaris overgenomen van drukkerij Boesenkool en werd Tipos vormgevers en drukkers een feit. Na de verhuizing van Tipos naar Alkmaar genieten Flip en Marjon van hun welverdiende rust en is Harm nog een aantal dagen bij Tipos werkzaam. Inmiddels heeft er in de Anna Paulownastraat een verbouwing plaatsgevonden en is de voormalige drukkerij een ambachtelijk grafisch atelier geworden met op nummer 22 de galerie.

Atelier

Terwijl de grafische industrie in enkele decennia door de komst van computers, hoogdruktechniek en offsetdruk totaal is veranderd, loden letters zijn omgesmolten en oude persen zijn vernietigd, is Harm zijn voorliefde voor het ambacht juist blijven koesteren. De letterkasten en de antieke Heidelbergse pers die al in het pand aanwezig waren heeft hij weer een tweede leven gegeven. Daarnaast heeft hij in de loop der tijd verschillende typografische materialen van collega drukkers verzameld, waaronder een groot aantal houten biljetletters. Uit de gevangenis van Haarlem kwam een juweeltje van een Korrex handproefpers vrij. Zo is er een waar grafisch museumatelier ontstaan waar alles werkt. Ook beschikt het atelier over twee kleine handpersjes met de daarbij behorende materialen zoals houten biljetletters, ornamenten en letterkasten met loden letters in verschillende lettertypes en corpsen. In Nederland houden ongeveer 150 particulieren, kunstenaars en grafische ateliers het ambachtelijke drukprocedé in stand. De meesten hiervan zijn, net als Harm aangesloten bij de in 1975 opgerichte Stichting Drukwerk in de Marge.

Ambacht

Harm volgde aan de Amsterdamse grafische school de opleiding typografie, grafisch ontwerpen en zeefdrukken en op de Rietveld Academie de richting gebonden

grafiek. Al snel werd hij gegrepen door de magische wereld van de typografie. Zijn passie daarvoor is door de jaren heen alleen maar gegroeid en de totstandkoming van Sopot is daar het bewijs van. Hij wil dat Sopot door diverse activiteiten een ontmoetingspunt en een broedplaats gaat worden waaruit ideeën en nieuwe initiatieven voor hedendaagse grafische kunst ontstaan. Daarbij legt hij de nadruk op het ambachtelijke aspect van de grafische kunst.

Grafiek

Enthousiast vertelt Harm over de (her)ontwikkelingen van de grafiek als ambacht: 'De belangstelling voor grafische kunst is de afgelopen decennia onstuimig gegroeid. Bij het publiek, bij kunstenaars en bij galleries. Men heeft de aantrekkelijkheden van grafiek als het ware opnieuw ontdekt. Daarbij zal de betaalbaarheid ongetwijfeld een rol spelen. Tegelijk is er een herwaardering op gang gekomen van het ambachtelijke element dat deze kunstvorm is blijven kenmerken. Het maken van een prent vergt naast creativiteit bepaalde vaardigheden wat betreft materiaal en techniek.'

Kunst

Op dit moment werkt Harm in het atelier aan een kunstvorm waar typografie, boekdrukkunst en verschillende vormen van grafiek samenkomen. Zijn werk bestaat uit combinaties van druksels met loden letters, houten biljetletters, linoleumsneden, pentekeningen, fotografie en objecten. De fijne kneepjes van het drukken op de antieke Heidelbergpersen worden Harm bijgebracht door zijn boekdruk leermeester Jan Boesenkool (89). Het mooie is dat de pers in het verleden door Jan is aangeschaft en dat Jan, toen nog in dienst van Tipos hierop zijn vakmanschap jarenlang heeft bewezen. Het ontwerpen van huisstijlen en drukken in kleine oplagen met de uitstraling die dit ambacht kenmerkt is voor Harm een nieuwe uitdaging. Het zal naast het vrije werk en het beheren van de galerie tot zijn dagelijkse werkzaamheden gaan behoren.

Galerie

Galerie Sopot wil een podium zijn voor grafische kunst. In de mooie expositieruimte gaan jaarlijks solo- en groepsexposities plaatsvinden. Hierbij zullen de traditionele grafische technieken, zoals ets, aquatint, litho, lino, houtdruk en zeefdruk, maar ook de vertakkingen en ontwikkelingen naar technieken als fotografie, computergrafiek en schilderkunst, het uitgangspunt zijn. De belangrijkste doelstelling van Harm is om kwaliteit in huis te halen voor een betaalbare prijs. Bovendien wil hij vooral startende kunstenaars een kans geven om naar buiten te treden. Met Sopot gaat Harm zich inzetten voor het bijeenbrengen van verzamelaars, kunstenaars, grafici van verschillende disciplines, marge drukkers, grafische ateliers, galleries en musea. Dit wil hij combineren met kleinschalige muziek optredens. Harm

en Betty hopen dat de galerie en het grafisch atelier een waardevolle aanvulling zijn voor cultureel Castricum.

Openingstentoonstelling galerie Sopit, 2e paasdag 5 april t/m 27 juni 2010: People of Rajasthan and Gujarat – Fotografie Gerard Roosenboom. Info: www.sopit.nl

Open dag Stichting Lettergieten

De Stichting Lettergieten houdt weer een open dag op zaterdag 8 mei 2010 van 9 tot 15 uur. Adres: Jacobus van Waertstraat 53, 1551 CJ Westzaan, ook te bereiken met openbaar vervoer: station Zaandam, bus Connexxion 63, halte Westzaan Kerkbuurt, tel 075 6265763.

De Stichting Lettergieten is overigens ook elke donderdag open van 9 tot 14 uur.

Nu al: opruiming van onze voorraad tegen gereduceerde prijzen, zie onderstaande voorraadlijst. Wees er tijdig bij, bestellingen kunnen geplaatst worden per e-mail: museum@lettergieten.nl. Zie ook onze website: www.lettergieten.nl

<i>Product</i>	<i>Korps</i>	<i>Letter</i>	<i>Serie</i>	<i>Prijs</i>	<i>Nu voor ...</i>
BB-polis	12 pt	Times	327	59,50	50
BB-polis	24 pt	Gill Sans Light	362	119,40	100
BB-polis	30 pt	Times	327	148,75	120
BB-polis	42/36 pt	Bembo Titling	270	114,24	100
BB-polis	24 pt	Garamond Cursief	174	119,40	100
BB-polis	24 pt	Gill	262	119,40	100
BB-polis	24 pt	Gothic (Grotesque Condensed)	383	119,40	100
BB-polis	36 pt	Garamond	156	190,40	160
BB-polis	36 pt	Gill Bold Cursief	275	190,40	160
Letterkast	24 pt	Spectrum (zonder accenten)	556	238	180
BB-polis	36 pt FH	Bembo Titling	270	114,24	100
BB-polis	42/36 pt	Bembo Titling	270	114,24	100
BB-polis	24 pt	Grotesque	215	119,40	100
BB-polis	24 pt	Spectrum	556	119,40	100
BB-polis	24 pt	Gill	262	119,40	100
BB-polis	30 pt	Gothic (Grotesque Condensed)	383	148,75	120
	36 pt	Futura (tweedehands)			60

<i>Product</i>	<i>Korps</i>	<i>Letter</i>	<i>Serie</i>	<i>Prijs</i>	<i>Nu voor ...</i>
BB-polis	48 pt	Times	327	243,95	200
BB-polis	48 pt	Garamond	156	243,95	200
BB-polis	36 pt	Garamond Bold	201	190,40	160
Mini-polis	30pt	Times	327	59,50	50
BB-polis	24 pt	Bodoni (135)	135	119,40	100
BB-polis	24 pt	Gill	262	119,40	100
BB-polis	36 pt	Bembo Titling	270	114,24	100
BB-polis	18 pt	Gothic (Grotesque Condensed)	383	95,20	80
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	14 pt	Times	327	77,35	65
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	18 pt	Times	327	95,20	80
BB-polis	14 pt	Times	327	77,35	65
BB-polis	14 pt	Times	327	77,35	65

Prijzen in euro, incl btw.

beeld & taal | beeldtaal | taalbeeld | taal & beeld

Onder de naam Initiaal organiseren de alumni van het Plantin Genootschap activiteiten voor liefhebbers en makers van het goedverzorgde boek. Hun Zomertypodium gaat ook in 2010 door op de laatste zaterdag van augustus, vanaf 10.00 uur, op de zolders van het Antwerpse museum Plantin-Moretus aan de Vrijdagmarkt. Na succesedities rond ondermeer ‘bekroningen’, ‘drukken en druktechnieken’ en ‘het best verzorgde boek’ vormt ditmaal beeldtaal | taalbeeld het centrale thema.

De formule van de afgelopen jaren blijft gehandhaafd: drie sprekers met naam en faam in de kringen van het goedverzorgde boek geven elk hun passionele kijk op het thema beeldtaal | taalbeeld. Zij gaan daarop de discussie aan met het publiek en met elkaar. Uiteraard zal de lancering van de nieuwe Typodium-prent niet ontbreken.

Initiaal wil de contacten aanhalen en de uitwisseling bevorderen tussen liefhebbers en makers van het goedverzorgde boek. Deze lustrumeditie van het Zomertypodium biedt daarvoor een uitgelezen platform. Voor wie nog eens wil terugblikken op de editie van 2009 verwijzen wij graag naar www.initiaal.be.

Aanwinst Bijzondere Collecties UVA: archivalia boekhandel en drukkerij J.P. Unger, Rotterdam

Begin dit jaar verwierven de Bijzondere Collecties een klein archief betreffende J.P. Unger. Het gaat om vier archiefdozen met materiaal uit met name de periode 1911–1960. Unger was een boekhandel en drukkerij in de Rotterdamse wijk Kralingen. Op bescheiden voet opereerde Unger als uitgeverij, onder meer met de gereformeerde Kralingsche Kerkbode. De schenking is afkomstig van Hans Unger, kleinzoon van de oprichter en naamgever van de firma.

Als boekhandel startte J.P. Unger in 1911 in de niet meer bestaande Nieuwe Rubensstraat; in 1924 verhuisde de winkel naar de Oudedijk, nabij de Kralingse Plas. Het aanbod had een sterk christelijke signatuur: bijbels, kerfboeken en stichtelijke lectuur. Maar de populaire Dik Trom-kinderboeken van C. Joh. Kieviet waren ook verkrijgbaar. Bij Unger kon je tevens terecht voor kantoorartikelen en geschenken. Zo adverteerde men met kunstkalenders, vulpennen, schrijfgarnituren, bouwplaten, kwartetspellen en kleurboeken. In 1932 werd Unger lid van de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, de huidige kvb. Tot 1960 bleef de boekhandel aan de Oudedijk in familiehanden. Toen nam C.J. van Tuyl de zaak over maar zette die onder oude naam voort.

Twee jaar na de boekhandel startte Unger in een aangrenzend pand een drukkerij. Die bestond tot 1956 en beschikte over een snelpers van het gerenommeerde fabriekaat Koenig & Bauer. Er zijn in het archief vele rekeningen van grafische leveranciers bewaard. De meeste zijn afkomstig van

Lettergieterij 'Amsterdam' voorh. N. Tetterode, die toen een vestiging in Rotterdam had. Bij Tetterode kocht Unger drukletters en inkt, en de persrollen werden er gegoten.

Het archiefmateriaal betreffende de boekhandel bevat naast financiële administratie (balansboek 1928–1944) en notariële stukken enig reclaimedrukwerk – dat kon goedkoop in eigen drukkerij geproduceerd worden. Dit efemere drukwerk geeft een beeld van het aanbod in een (kantoor)boekhandel in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast laat het zien hoe in die periode de vormgeving van gebruiksdrukwerk snel veranderde.

Nieuwe uitgaven

Windstreken

Corps 8 voltooide eind 2009 het *Windstreken*-project. De acht deelnemende drukkers waaiden, soms letterlijk, uit naar de acht windstreken van de windroos en gaven daaraan een persoonlijke invulling. Dit betekent dan ook acht maal een heel persoonlijk beeld van een bepaald deel van de wereld. De verbeelding van hun belevingen heeft geresulteerd in een rijk geschakeerd palet aan verhalen, gedichten en grafiek welke zijn gerelateerd aan plaatsen en gebieden die op een of andere wijze indruk hebben gemaakt. De lezer van het boek reist aan de hand van de drukkers mee van noord over oost en zuid naar noordwest, de windroos volgend.

Silvia Zwaaneveldt (De Baaierd, Leiden) opent in het Noorden en geeft aan de hand van zinnen uit het boek *Waar blijft het licht* van Heleen van der Laan op sfeervolle wijze Heleen's gevoelens weer met betrekking tot de afwezigheid van de zon gedurende haar winterse verblijf op Spitsbergen. De sfeer van licht en donker komt op indrukwekkende wijze tot uitdrukking in Silvia's grafiek.

Thijs Weststrate (ZonderDak, Oldenzaal) reist in 1816 met Willem de Clercq mee in diens koets van Amsterdam naar Petersburg, grafisch speels weergegeven in een lijn van 'reizende/rijzende' plaatsnamen en gelardeerd met gedichten van o.a. Eduard Mörike en Alexander Poesjkin.

Gerard Post van der Molen (De Ammoniet, Ruurlo) droomt over ver, heel ver. In zijn jeugd las hij diverse reclame boekjes over Indië en andere oosterse streken, hij droomde ervan en hij fantaseerde over zijn toekomst aldaar. Maar verder dan de Duitse Laagvlakte, *in casu* Münster, kwam hij niet. Uiteindelijk kwam het verre oosten naar hem toe in de vorm van chinese kool in zijn tuin. Typografisch munt Gerard's bijdrage uit vanwege de door hem in de finesses uitgewerkte tekstblokken in combinatie met diverse pentekeningen die in meervoudige technieken zijn verlucht.

Kees Baart ('t Schuurtje, Hoofddorp) verdiepte zich in het leven van Ali Baba en reisde in gedachten zuidoostwaarts. Maar de oude Ali Baba is de oude niet meer, de hedendaagse moderniteit en waan van de dag met al het snelle geld hebben hem gecorrumpeerd. Ondanks dat kan de lezer genieten van zowel het boeiende verhaal als van de prachtige linsneden die deze bijdrage verluchten.

Sjaklien Euwals (De Overkant, Fuentes de Cesna) zit in de zuidelijke wind die haar in haar nieuwe vaderland Spanje om de haren blaast. Nog harder waaien de flamencojurken op de door haar zeer kleurrijk vormgegeven Bühne. Waarna de lezer in toenemende ontzetting deelgenoot wordt van een aantal rampen die het dorp Cesna heeft getroffen.

Dirk Engelen (Clio Pers, Den Haag) neemt de lezer mee zuidwestwaarts naar de

door hem geliefde Franse departementen Lot en Dordogne waar hij frequent verblijft in zijn huis. We leren een en ander over de streek om vervolgens ingewijd te worden in filosofische bespiegelingen over en van de jurist Etienne de la Boétie en diens vriend Michel Montaigne.

Henk Francino (De Pers Achter de Muren, Deventer) belandt op het eiland St Kilda in de Atlantische Oceaan ten westen van Schotland waar hij tracht binnen te dringen in de gedachten en gevoelens van een volk dat er niet meer is. Ook zijn oorspronkelijke Engelse gedichten (in 1989 aldaar gepubliceerd) laat hij op grafische wijze verdwijnen, in de mist van grijzige inkt. Gelukkig heeft collega-drukker en Neerlandicus Thijs Weststrate de gedichten naar het Nederlands vertaald, deze zijn voor het nageslacht nog goed leesbaar.

Ook Dick Berendes (Dick Berendes-Typografie, Sint Pancras) kiest het ruime sop en laat de lezer meevaren over zijn kundig grafisch vormgegeven zoute zee aan de hand van het gedicht Varen van Johanna Kruit. En zo varen we al deinend langs bakens en vergezeld van zeevogels de ondergaande zon in het noordwesten tegemoet en het boek uit.

Windstreken, Corps 8, Ruurlo, 2009, ISBN 978 90 806382 3 5, prijs € 45. Oplage 100 exx. (waarvan 50 bestemd zijn voor de particuliere verkoop); 80 pp. met voor- en nawoord en bibliografie. Gedrukt in hoogdruk door de leden van Corps 8 op 170 grams Rives Artist, de bijdragen worden van elkaar gescheiden door 90 grams Translucent Sterrenregen. De boekband werd ontworpen door Henk Francino en heeft een lichtblauwe Dubletta linnen rug, het voorplat werd vormgegeven en gedrukt door Dick Berendes. De boekblokken werden genaaid door Boekbinderij Van Waarden te Zaandam, het bandzetten werd uitgevoerd door Henk Francino en Gerard Post van der Molen bij Francino: binden-conserveren-restaureren in Deventer.

Het boek kan worden aangeschaft door het overschrijven van € 45 plus € 3 verzendkosten, dus in het totaal € 48 op rekeningnummer 303035 ten name van M. Weststrate Oldenzaal o.v.v. 'Windstreken'. Wilt u bij de (electronische) overschrijving altijd duidelijk uw postadres vermelden, dit staat namelijk lang niet altijd aangegeven op de binnenkomende berichten.

Voor de zekerheid kunt u in voorkomende gevallen contact opnemen met Thijs Weststrate via thijsweststrate@yahoo.com.

Triona Pers

De volgende twee uitgaven verschijnen dezer dagen.

Ferrie van Ramele: *Triëst*.

Gedicht, opgedragen aan Umberto Saba. In het binnenwerk is een linosnede van Flora de Jong opgenomen.

Gevouwen plano, 4 pagina's. Deel 21 in de Sifroon Reeks.

Met de hand gezet en gedrukt. Oplage 70 exemplaren. Prijs € 9,50 plus verzendkosten. Abonnees krijgen 20 % korting.

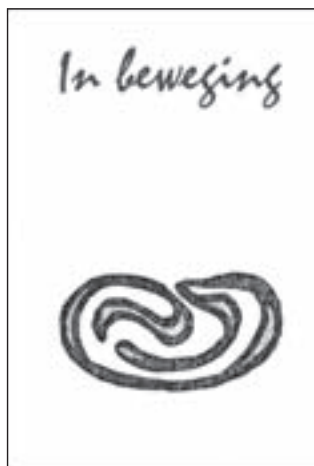
Willemien Mensinga: *In beweging*.

Dit kleine boekje (10 × 7 cm) telt 16 pagina's. Het bevat tien haiku's met als thema water. Op het omslag staat een linosnede van Flora de Jong.

water staat niet stil
is altijd in beweging
blijft altijd lopen

Met de hand gezet en gedrukt. Oplage 175 exemplaren. Prijs € 3,50 plus verzendkosten.

Triona Pers, Havenstraat 2, 9973 PL Houwerzijl,
0595 577 247
www.zolderman.nl/triona/

Marlies Louwes

Jean Tardieu – *IV De wezenlijke problemen*

Het gedicht 'Les difficultés essentielles' van Jean Tardieu, het vierde gedicht uit de cyclus *Monsieur Monsieur*, werd in de vertaling van Rein Bloem voor het eerst gepubliceerd in de Revisor 5/1976. Dit gedicht werd door Marlies Louwes opnieuw gezet uit de vette Gill en gedrukt in een oplage van elf exemplaren. Het boekje is te koop voor € 35.

Bestellingen via M.E.Louwes@hetnet.nl of Grevingaheerd 144, 9737 ST Groningen

Ergo Pers

Zopas verscheen bij Ergo Pers *The Recital*, een livre de peintre met een lang proza-gedicht van John Ashbery, vertaald door Franck André Jamme, en vijf etsen van Hanns Schimansky.

The Recital is het eerste deel van een tweedelig kunstenaarsboek met werk van Hanns Schimansky. Binnenkort verschijnt het tweede deel, *La Récitation de l'oubli*, met gedichten van Franck André Jamme, vertaald door John Ashbery.

The Recital en *La Récitation de l'oubli* verschijnen in een tweetalige uitgave (Engels, Frans) in een beperkte oplage van 40 exemplaren. Voor elk boek tekende Hanns Schimansky een serie van vijf etsen. Bij elk boek hoort een suite met vijf door Hanns Schimansky getekende en genummerde etsen.

The Recital telt 48 pagina's, de afmetingen zijn 36 × 32 cm. In foedraal. Prijs € 1.200. Meer informatie en afbeeldingen van alle etsen op www.ergopers.be en www.artistsbooks.be

De Hanzepersen

De Hanzepersen is een collectief van margedrukkers langs en rondom de IJssel. Het streven is jaarlijks gezamenlijk een drukwerk te realiseren. Koppermaandag is de beoogde verschijningsdatum. Dit jaar hebben drie kunstenaars van Stichting Grafisch Atelier Kampen zich bij het collectief aangesloten. De betrokken margedrukkers zijn: Anne-Mieke Boonstra, Aleks Deurloo, Peter Duijff, Sjaklien Euwals, Henk Francino, Niels Klinkenberg, Renze Koenes, Titus Rudolphy, Kees Thomassen en Doortje de Vries

Bij het project *Kleurproef-Proefkleur* staat de PMS-kleurenwaaier centraal. Elke margedrukker heeft twee bladen en een gebied uit de PMS-waaier voor zijn of haar rekening genomen. De bijdragen aan *Kleurproef-proefkleur* bestaan uit een combinatie van typografie en andere beeldmiddelen en zijn gerealiseerd met boekdruk en zeefdruk. Het omslag van grijsbord en een boekschroef maken dit tot een waaier van 14 × 28 cm.

Op zaterdag 9 januari is in Kampen de kleurenwaaier gepresenteerd en onder de deelnemende drukkers verspreid. Een beperkt deel van de oplage van 105 exemplaren is voor verkoop beschikbaar. De verkoopprijs inclusief verzendkosten bedraagt € 49.

Nadere informatie en bestelling: Peter Duijff, hanzepersen@home.nl

Agenda

De zang van het potlood

300 potloodtekeningen van haar hand toont Herma Steur (1926) in maart en april in 'de ruimte' in 's-Graveland.

De tekeningen verhalen van tekentochten naar een transformatie van geziene of gedroomde realiteiten, ze tonen hoe het geziene of gedroomde zich in getekende vorm kan doen kennen en hoe het soms, boven zichzelf uitstijgend, tot zichzelf komt en tot beeld wordt.

De tekening verhaalt over landschap, stillevens, bloem, menselijke figuur... Er zijn tekeningen over één onderwerp die tezamen in een lijst het gegeven intensiveren. Realisme en abstractie komen naast elkaar voor.

'de ruimte', Zuidereinde 254, 1243 KW 's-Graveland

Op zondagen open van 13 tot 17 uur en op afspraak. Tel. 035 6561011.

Situering: tussen de wegen N236 en N201 ligt Zuidereinde 254 dichtbij de N201. Het Noordereinde en Zuidereinde sluiten op elkaar aan in 's-Graveland.

Brandbaar beeld, 600 jaar houtsneden en houtgravures

Het jaarthema van de Historische Drukkerij Turnhout toont u verborgen schatten uit de collectie. De tentoonstelling 'Brandbaar Beeld, 600 jaar houtsneden en houtgravures' staat het ganse jaar 2010 uitgestald in een speciaal hiervoor ingerichte hoek van het museum en toont een deel van de collectie die anders niet voor publiek toegankelijk is.

Een unieke collectie houten drukblokken vanaf de zeventiende eeuw wordt u getoond naast het drukwerk dat hiermee werd gemaakt. Een postincunabel, geïllustreerde bijbel, mannekenbladen, almanakken, ABC-boekjes en andere drukwerken staan hier allen uitgestald tussen de zeldzame drukblokken en geven een beeld van het belang van illustraties doorheen de eeuwen.

Bij de tentoonstelling hoort natuurlijk een begeleidend boekje. Met 80 afbeeldingen van collectiestukken van de Historische Drukkerij is deze publicatie een rijk geïllustreerd werkje dat eenieder zal weten te waarderen.

De tekst is afkomstig van historicus Dick van Lente. Hij is docent aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam en heeft zich sinds de jaren '90 onder meer in de geschiedenis van de visuele communicatie verdiept.

Het boekje werd digitaal gedrukt in een oplage van 250 stuks. Deze genaaide uitgave werd volledig handmatig afgewerkt in de Historische Drukkerij.

Het boekje is verkrijgbaar in de Historische Drukkerij en kost € 12. Leden van Drukwerk in de Marge betalen € 10.

De informatieve tekst van het boekje is overigens ook op de website van de Historische Drukkerij te lezen en geeft een overzichtelijk beeld van de geschiedenis van de technieken die in het begin van de drukkunst werden gebruikt om illustraties af te beelden.

In de Historische Drukkerij Turnhout proeft u de sfeer van een 19e eeuwse drukwerkplaats, met een zetterij en een verzameling bijzondere drukpersen. Samen met de tentoonstelling meer dan een bezoekje waard!

De Historische Drukkerij Turnhout blijft op zoek naar houtsneden en houtgravures om de collectie uit te breiden. Ze tracht dat wat nog rest weer bij elkaar te brengen om zo te bewaren voor het nageslacht.

Wenst u afstand te doen van uw houten drukblokken, eventueel via verkoop, neem dan beslist contact op met de Historische Drukkerij via info@historischedrukkerij.be. Doen!

Meer informatie: www.historischedrukkerij.be.

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Bubb Kuyper, bubbkuyper@netaffairs.nl

Secretaris: Silvia Zwaaneveldt, Gerrit Doustraat 4, 2311 XP Leiden,
silvia@drukwerkindemarge.com

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag,
frans@drukwerkindemarge.com

Overige bestuursleden: Alex Barbaix, Roosje Keijser, Sander Pinkse

Nieuwe contribuanten/adreswijzigingen graag doorgeven aan de secretaris.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.com, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam.

Redactie nieuwsbrief: Alex Barbaix, Sander Pinkse